

2012

Чому нації занепадають

«Хоча економічні інституції відіграють важливу роль у збіднінні чи процвітанні країни, саме політика й політичні інституції визначають, які економічні інституції ця країна матиме».

«Інклюзивні економічні інституції, що забезпечують захист права власності, створюють однакові умови й заохочують інвестиції у нові технології та навички, більше сприяють економічному зростанню, ніж екстрактивні економічні інституції, які спрямовані на вилучення ресурсів у багатьох для невеликого кола осіб і нездатні захистити право власності або стимулювати економічну діяльність».

«Китайське зростання, що і досі відбувається, являє собою лише іншу форму зростання під керівництвом екстрактивних економічних інституцій і навряд чи перетвориться на стабільний економічний розвиток».

У ДВОХ СЛОВАХ

Найбідніші країни світу мають одну спільну рису: невдалі політичні інститути. Без стабільності та прозорості, яку впроваджує хороший уряд, зникає стимул для створення багатства.

У ТОМУ Ж КЛЮЧІ

Лорд Актон. Нариси про свободу та владу (с. 49)

Джон Міклтвейт і Андріан Вулдрідж. Четверта революція (с. 297)

Мансур Олсон. Піднесення й занепад держав (с. 335)

Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги (с. 421)

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Розділ 1

Дарон Аджемоглу і Джеймс А. Робінсон

Чого найбільше хочуть люди у бідних країнах? Книжка «Чому нації занепадають: походження влади, багатства й бідності» починається з цитат молодих протестувальників у Єгипті, які допомогли повалити режим Мубарака в Єгипті: ці цитати допомагають зрозуміти їхні прагнення. Наприклад, інженер-програміст і блогер Вайл Халіл, один з лідерів руху, виклав перелік з 12 речей, що їх він хотів би змінити. Жодна з його вимог не стосувалася таких питань, як підвищення зарплат і зниження цін — усі вони були політичні. Хворобливий стан економіки Єгипту був прямим наслідком монополізації політики й політичних інституцій владною елітою. Якщо не змінити це, то й усе інше не зміниться — в тому числі, економіка.

Важливість політики може здатися очевидним чинником, зазначають Аджемоглу (ступінь з економіки, Массачусетський технологічний інститут) і Робінсон (ступінь з політології, Гарвард), але професори й фахівці зазвичай висувують інші пояснення невдач якоїсь країни. У випадку з Єгиптом це можуть бути географічні чинники (брак води й орної землі неминуче стримував би його розвиток у порівнянні з більш зеленими країнами), культура (вважається, що єгиптянам бракує відповідного ставлення до праці, що допомагало б досягти успіху, та й ісламська релігія, яку сповідує населення, негативно налаштована щодо економічних успіхів), а також невдалі рішення, прийняті його лідерами: якби країною краще управляли й керували, там уже був би вищий рівень життя.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Протестувальники мають рацію, кажуть Аджемоглу й Робінсон, а професори й фахівці — ні. У бідних країн є багато спільного, будь то Єгипет, Сьєрра-Леоне, Зімбабве чи Північна Корея. Це спільне — еліти, які захопили політичну владу і розграбували національне багатство, вичерпавши всі можливості для прогресу та процвітання народних мас. Успішні ж країни, навпаки, як правило, мають політичні права, якими користується широке коло громадян, підзвітні громадянам уряди і відкриті для всіх економічні можливості. Головна відмінність між багатими й бідними країнами, стверджується у книжці «Чому нації занепадають», полягає в тому, що їхні інституції пропонують різні стимули для окремих осіб і компаній. Ці стимули забезпечуються економічними інституціями, але спираються на *політичні* закони та правила.

Важливим є й історичний досвід. Такі держави, як Британія, Франція та США, сьогодні є багатими саме тому, що колись давно у кожній з них скинули групи, які монополізували владу й багатство. Звісно, чимало «революцій» являло собою просто заміну однієї групи еліти на іншу (Єгиптом правили Османи, потім колоніальна Британія, потім він був монархією, а після того — світською автократією), під час якої не відбувалося справжніх перетворень у політичній сфері, а отже, і зростання національного доходу. І все ж таки час до часу (як у Англії 1688 року або у Франції 1789-го) відбуваються тривалі політичні зміни, завдяки яким скарбниця національного багатства відкривається для всіх.

Влада й багатство: ділитися чи не ділитися

Прозоре право власності, свобода валютних операцій, правова система забезпечення виконання контрактів, будівництво доріг для сприяння торгівлі — все це може бути посправжньому досягнуте лише державою. І коли всім цим

може користуватися кожен і отримувати від цього вигоду, такі інституції називають інклюзивними. Та коли правова система й економічні інституції влаштовані так, що приносять вигоду лише одній частині спільноти (наприклад, іспанцям у колоніальній Латинській Америці, плантаторам на Барбадосі, правлячій еліті в Північній Корей), ці екстрактивні інституції не дають жодних стимулів і можливостей народним масам спробувати досягти успіху та працювати заради здійснення хороших перетворень у житті. Коли таке відбувається, економіка переживає застій.

Це стосується не лише громадських зручностей, таких як чиста вода, безперебійне електропостачання, гарні дороги й охорона здоров'я, що відрізняють багаті й бідні країни,— вищий рівень правопорядку та прозорість кримінального права теж мають значення. У розвиненій країні громадянин не очікує, що його можуть витягти з дому посеред ночі без будь-якої очевидної причини, а уряд не може просто відібрати у вас будинок або бізнес.

І, мабуть, ще важливішими є безмежні можливості. Люди намагаються перетнути Ріо-Гранде або переплисти Середземне море на переповненому судні не для того, щоб просто пожити у будинку з водогоном, а для того, щоб отримати можливості, яких вони ніколи не матимуть удома, бо не належать до еліти. Вони хочуть працювати на ринку праці, де можна обирати роботу, яка найкраще відповідає їхнім здібностям і яку вони зможуть виконувати з найбільшою продуктивністю.

Однак, якщо час знову і знову доводить, що лише інклюзивні економічні інституції роблять країну багатою, питають Аджемоглу і Робінсон, чому б тоді не всім країнам прагнути встановити їх, навіть авторитарним режимам?

Еліти будь-якої країни зазвичай опираються заснуванню більш плюралістичних і відкритих економічних інституцій, бо ті загрожуватимуть їхній екстрактивній владі,

а від влади важко відмовитися. Більшість диктаторів (автори наводять приклад колишнього диктатора Джозефа Мобуту, який контролював Конго з 1965 до 1997 року) вважає, що для них краще грабувати власну країну і щедро витрачати гроші на літаки й будинки для себе, ніж бути просто лідером багатшої країни. На жаль, Мобуту і йому подібні мають рацію. У таких місцях, як Конго, ті чи інші групи завжди будуть захоплювати владу та триматися за неї — будь то корумповані королі, держави-колонізатори, соціалістичні революціонери чи бойовики, які узурпують владу. Інклюзивні інституції, навпаки, поширюють владу й багатство у такий спосіб, що накопичити незаконну здобич і втекти разом з нею стає важко. Якщо таке і станеться, то того, хто при владі, просто знімуть з посади шляхом голосування.

Величезні монополії XIX століття в Америці, такі як, наприклад, «Стандард Ойл», свідчать, що самі лише ринки не створюють інклюзивних інституцій. Справді, монопольне становище на ринку може бути використане для накопичення багатства та влади, а також для витіснення конкурентів. Антимонопольне регулювання залишається одним з найважливіших обов'язків уряду. Журналісти-викривачі, такі як Іда Тарбелл, висвітлювали сумнівні практики «баронів-розбійників», у тому числі Вандербільта й Рокфеллера, тиснули на політиків, змушуючи їх до дій, навіть якщо ці політики самі були у кишенях баронів. Вільна преса продовжує відігравати важливу роль як перевірка на екстрактивні тенденції. Справді, контроль над засобами масової інформації є важливою рисою екстрактивних режимів — будь то телебачення, газети чи соціальні мережі.

Поділ влади: тінь історії

Світова нерівність не тільки зберігається, але навіть зміцнюється з плином часу, тому що інституції країни (які

часто «глибоко вкорінені в минулому», як зазначають Аджемоглу і Робінсон) у той чи інший спосіб протегують її. Самоорганізація країни з самого початку впливає на створення певного світогляду, який важко змінити. Якщо на брак можливостей для всіх не звертають уваги в першу чергу, то з часом, як правило, цих можливостей стає дедалі менше. І якщо поточні домовленості влаштовують певну групу чи клас, то в неї не буде стимулу змінювати їх для того, щоб вигоду отримала більша частка населення. Таким чином, суспільство формується не шляхом раціональної оцінки інституцій і політичних заходів, які принесуть більшу користь більшій групі людей, а шляхом впровадження політики, яка захищатиме інтереси впливових груп. Одна група, яка почуватиметься позбавленою права голосу (скажімо, ліва політична партія) може повалити уряд лише для того, щоб розширити вплив своєї групи за рахунок інших, і таким чином нестабільна схема зберігатиметься. Соціолог Роберт Мішельс називає це «залізним законом олігархії» і, як виявилось, його важко перемогти.

Тільки системи, які забезпечують широкий розподіл влади, створюють по-справжньому успішні держави, де кожен має шанс досягти успіху. Часто причина руху нації до розподілу влади пояснюється, здавалося б, випадковістю або «критичною ситуацією». У північноамериканських колоніях із самого початку планувалося відтворити європейські феодальні порядки, коли багаті землевласники збільшували б статки за рахунок дешевої або рабської праці. Хоча саме так сталося у південній плантаторській економіці, у північних колоніях брак доступної робочої сили (і з білих, і з корінного населення) дав поселенцям більше можливостей диктувати свої умови, а сама земля більше підходила для невеликих фрігольдів (господарств, що ґрунтуються на праві власності), які могли оброблятися силами однієї родини. Ці реалії сприяли формуванню

незалежного світогляду, а англійська влада усвідомила, що нова земля буде лише розвиватися, якщо люди матимуть стимул для збагачення.

Чому зростання — це ще не все

Не всі країни з екстрактивними інституціями погано живуть, принаймні в короткостроковій перспективі. У 1930-1970-х роках Радянський Союз переживав стрімке економічне зростання, перекачуючи ресурси з сільського господарства до промисловості, яка підтримувалася державою. Однак у 1980-і роки він вичерпав свої сили.

Іноді екстрактивний уряд може змусити економіку швидко розвиватися, якщо монополізує виробництво продукту, який потрібен світові (наприклад, Барбадос і цукрова галузь) або перекачує ресурси з менш цінної галузі (сільське господарство) до більш цінної (промислове виробництво), як це зробив Сталін, коли колективізував ферми й перерахував доходи від них на будівництво російської промисловості. Навіть якщо цей процес є неефективним порівняно з ринковою економікою, відстає у технологічному відношенні й досягається за рахунок примусу, зростання може й далі відбуватися. Між 1928-м і 1960-м роками радянська економіка зросла на шість відсотків, і це навело багатьох людей на хибну думку, що таке зростання буде стійким, і вона може навіть перегнати економіку США. Фактично ж, станом на 1970-і роки «відсутність інновацій і погані економічні стимули перешкодили будь-якому подальшому прогресу», зазначають Аджемоглу й Робінсон, а зростання припинилося.

Економічне зростання у Китаї, що відбувається протягом останніх десятих років, є дуже подібним до вибухового зростання у Радянському Союзі, зазначають автори. Вони визнають, що китайська економіка є більш багатогалузевою, ніж була радянська, крім того, не забуваймо про

мільйони китайських підприємців. Але це зростання відбувається за тими самими принципами. «Допоки політичні інституції залишаються екстрактивними,— коментують вони,— зростання буде обмеженим за своєю суттю, як це було у всіх інших подібних випадках». Стале зростання відбуватиметься в Китаї лише тоді, коли буде дозволено «творче руйнування»* у межах економіки — але як таке може відбутися, якщо держава володіє значною кількістю великих державних компаній або контролює їх? Ба більше, творче руйнування може відбуватися лише через політичні інклюзивні інституції, а поки що нічого не свідчить про їхню появу.

Підсумкові коментарі

Людам у багатих демократичних суспільствах легко висловлювати невдоволення нездатністю деяких країн підтримувати у нормальному стані свій політичний і конституційний лад, але Аджемоглу й Робінсон неодноразово зазначають, що для вкорінення таких інституцій, як парламентська демократія, вільна преса, незалежна судова влада та право власності, потрібні десятиріччя, якщо не століття. Зазвичай вони виникають не зі шляхетних мотивів, а тому, що гарантують найкращий економічний результат для більшого числа груп населення держави; хай як це парадоксально, але задоволення корисливих мотивів людей може забезпечити справедливіший результат для всіх. Проте автори відкидають ідею, що їхня теорія є детерміністичною. Той факт, що Сполучені Штати, Британія або Франція стали багатими та провідними гравцями на міжнародній арені, або те, що Європа колонізувала інші частини світу, не був історично обумовленим. Просто

* Творче руйнування — процес безперервної реконструкції економічної структури зсередини, під час якого відбувається руйнування старої структури і створення нової.

неможливо передбачити, коли країни, після багатьох фальш-стартів, здійнять незворотний перехід від екстрактивних інституцій до інклюзивних; існує значна кількість непередбачуваних обставин або щасливих випадків, і навіть якщо умови здаються правильними, ніколи не можна недооцінювати залізний закон олігархії.

Книжка «Чому нації занепадають» розплющить вам очі на вбивчий і послаблюючий вплив колонізації на країни-колонізаторів, на те, наскільки поширеним в історії було рабство і до якої міри людина готова віддати перевагу пануванню над іншими перед розподілом влади, навіть якщо цей розподіл призведе до процвітання держави в цілому. Можливо, ви розгніваєтеся, коли прочитаєте, як різноманітні режими робили все що завгодно, аби тільки запобігти прогресу та збагаченню свого народу, бо бачили у цьому загрозу своїй владі. Однак, можливо, ця книжка також дозволить вам пишатися маленькими й нечастими рішеннями на користь свободи і відкритості, що з часом матимуть великі результати.

Дарон Аджемоглу і Джеймс А. Робінсон

Дарон Аджемоглу народився 1967 року у Стамбулі, в родині юриста та вчительки. Після закінчення Йоркського університету він отримав диплом магістра економетрики й математичної економіки у Лондонській школі економіки, а згодом, там само, ступінь доктора філософії. Він приєднався до команди Массачусетського технологічного інституту 1993 року, 2000 року став професором і зараз є професором економіки імені Джеймса Кілліана у цьому закладі. Він є редактором або співредактором кількох економічних часописів і членом Американської академії мистецтв і наук. Інші книжки: «Вступ до економічного зростання» (2008).

Джеймс Артур Робінсон має дипломи в галузі економіки від Лондонської школи економіки й Ворвікського університету,

а свій ступінь доктора філософії здобув у Єльському університеті. Перш ніж посісти свою нинішню посаду професора державного управління імені Девіда Флоренса у Гарварді, він викладав у Мельнбурнському університеті, Університеті Південної Каліфорнії, Каліфорнійському університеті (Берклі). Також Робінсон і Аджемоглу є авторами книжки «Економічні витоки диктатури й демократії» (2005).